

Andrea Morkusová

***Trickster. Mýtus o Šibalovi.
Indiánský mýtus v kontextu
světových mytologií.***

RADIN, Paul, KERÉNYI, Karl, JUNG, Carl Gustav (2005): Praha, Dobra.

Kniha Paula Radina detailně přibližuje a rozebírá původní indiánské mýty týkající se archetypické postavy Šibala. Je doplněna o srovnání Šibala s postavami řecké mytologie od Karla Kerényiho a psychologickým rozbohem této postavy od Carla Gustava Junga.

Radin čtenáři nejprve předkládá plný text mýtu o Šibalovi dle siouxsky mluvících Indiánů Winnebago, kteří obývají střední Wisconsin a východní Nebrasku. Tento text je opatřen četnými Radinovými poznámkami a vysvětlivkami, které mají čtenáři pomoci lépe pochopit jeho význam či chování jednotlivých postav mýtu. Následuje plné znění winnebažského mýtu o Zajíci a shrnutí mýtu o Šibalovi, tak jak je rozšířen mezi Indiány kmene Tlingit a Assiniboine.

Podstatu postavy Šibala Radin charakterizuje takto: „Šibal, tak jak ho nalézáme u severoamerických Indiánů, kde se zachoval ve své nejranější a nejpůvodnější podobě, je zároveň tvůrcem i ničitelem, tím, kdo dává i bere, tím, kdo klame a šálí, a sám je vždy podveden a napálen. Šibal vědomě o nic neusiluje. Celou dobu ho jeho nutkání a popudy, nad kterými nemá moc, nutí jednat tak, jak jedná. Neví nic o dobru a zlu, a přesto je zodpovědný za oboje. Nemá žádné hodnoty, jak morální, tak sociální, a je vydán na milost svému vášní a choutkám; přesto však se tyto hodnoty skrze jeho jednání ozřejmují a uvádějí v platnost“ (s. 19–20). Ve winnebažském mýtu je Šibal antropomorfní postavou neurčitých rysů. V mýtech dalších indiánských kmenů může nabývat zvířecí podoby – havrana, kojota, zajíce či pavouka – nejedná se však nikdy o konkrétní zvíře, ale jde spíše o obecnější vzor určitého druhu.

Šibal je jedním z nejstarších a nejuniverzálnějších vyjádření člověka a pravděpodobně nejstarší ze všech mytologických postav severoamerické indiánské mytologie (s. 174). Radin se domnívá, že postava Šibala je *speculum mentis* (výtvar mysli), ve kterém je popsán boj člověka se sebou samým a se světem, do něhož je vržen bez vlastní vůle či souhlasu. Skrze postavu Šibala se člověk snaží vyřešit své vnitřní i vnější problémy. Pro správné pochopení těchto problémů a pro pochopení způsobu jak jsou formulovány v jednotlivých mýtech o Šibalovi, je nutné tyto mýty studovat ve specifickém kulturním okruhu a jeho historických souvislostech. Proto nám Radin předkládá také bližší informace o svých informátorech, překladatelích mýtů, historii a kultuře Winnebagů, přičemž se věnuje zejména těm rysům winnebažské kultury, které se nějakým způsobem odrážejí v mýtu o Šibalovi (s. 120–128). Tento mýtus je pro Indiány posvátným vyprávěním (*waikan*), náležejícím k nejstarším vrstvám winnebažské mytologie a mohl být předáván pouze určitému úzkému okruhu lidí. Zde předkládaný text představuje verzi winnebažského mýtu zachycenou roku 1912.

Winnebažský Šibal není zpočátku zakotven ani v lidské společnosti ani v přírodě. Potuluje se po světě bez jakéhokoliv konceptu dobra a zla, je zosobněním chaosu neboť nezná žádný řád. Porušuje pravidla, zákazy, i ta nejposvátnější tabu, neexistují pro něj žádné etické hodnoty. Snaží se oklamat druhé a je jimi sám podváděn. V jeho chování rovněž nacházíme časté omyly a nesprávné interpretace situací ve kterých se nachází, což pro něj má negativní důsledky. Dle Winnebagů je Šibal zábavný, ale chybný blázen na kterém je páčáno více příkoří, než kolik ho páčá on sám na druhých. Je tím, kdo to skutečně myslí dobře, ale jeho dobré úmysly se vždy nějak zvrtnou. Proto je nazýván Wakdjunkagou – bláznivým: „*Tím, že jsem byl takto pojmenován, jsem se skutečně stal šibalem, bláznem!*“ (s. 145). Jeho putování světem je, dle Radina, vývojem od nevědomého, instinktivního, mentálního dětství, přes stádium probouzejícího se vědomí sebe i okolního světa, až k bytosti odpovědné za své činy, která se pokouší přizpůsobit se životu ve společnosti i řádu přírody. Nakonec je tato bytost již jasně rozlišená jak po stránce psychické, tak i fyzické, a z dřívější osoby, která byla dobrodějem jenom nevědomky, se stává dobroděj vědomý (s. 143–156). V závěru tohoto mytického cyklu se Šibal stává kulturním hrdinou. Je nejstarším obyvatelem země, jehož úkolem je lidi učít a zabezpečit jim tak šťastný život. Šibal je zde líčen jako dobrosrdečná, posvátná osoba, kterou mají lidé ctít a poslouchat. Vše, co se mu stalo při předchozím putování, si způsobil sám. Díky svým vlastním činům se stal terčem šprýmů všech ostatních. Kvůli jeho vlastním omylům a porušením tabu ho lidé nazývají bláznem. Nyní však odstraňuje překážky na řece Mississippi a připravuje tak místa pro budoucí vesnice Indiánů. Předělává vše, o čem se domnívá, že by mohlo být pro Indiány překážkou nebo by jim mohlo škodit. Rozpomene se, že právě pro tento úkol byl poslán Stvořitelem země na tento svět. Poté co sní své poslední jídlo, zanechá svůj otisk ve skalách a odchází přes moře do nebe, kde poté vládne jinému světu (s. 69–70). Tento aspekt Šibala, jakožto kulturního hrdiny, však, dle Radina, do původního cyklu pravděpodobně nepatřil.

Rovněž u mnoha jiných severoamerických kmenů nacházíme hlubokou propast mezi Šibalem-božskou bytostí a přetvořitelem světa, a Šibalem-bláznem. Také v jejich šibalských mýtech stvořitelství úvod pravděpodobně patří ke zcela jinému cyklu – buď k vyprávění o typických kulturních hrdinech a hrdinech, kteří měnili svět (například winnebažský cyklus o Zajíci), nebo ke specifickým mýtům o prapočátcích a jedná se tedy o druhotné vsuvky. Je pravděpodobné, že Šibal původně božstvem nebyl (s. 172–173). Tento stvořitelství úvod šibalských mýtů nám Radin přibližuje na příkladech Assiniboinů a Tlingitů.

Assiniboinský mýtus o Šibalovi jménem Inktonmi či Sitconski (jedná se o jednu osobu) vypráví o tom, jak šibal stvořil zemi, určil délku zimy a léta, stvořil lidi a koně a rozhodl o jejich smrtelnosti. Zavedl instituci manželství mezi lidmi, zvířata naučil různým obřadům, poručil jim, aby se zjevovala ve snech Indiánů a tyto obřady jim předala. Indiány naučil lovit bizona, jíst různá masa a vyrábět nože. Způsobil potopu, při níž zahynula všechna zvířata, která neuměla létat. Sitconski je pak znovu oživil. Inktonmi rovněž zanechal otisk svého těla na skalách, klamal a byl oklamáván, porušil tabu a řád, dopustil se mnohých omylů a zažil několik stejných příhod jako Šibal Indiánů Winnebagu (s. 109–115).

Tlingitský mýtus o Šibalovi hovoří o Havranovi, jež zbudoval svět. Dostal hvězdy, měsíc a denní světlo. Dokázal získat čerstvou vodu, ze které vytvořil řeky a potoky. Slunce přiměl, aby vyšplhalo na oblohu, získal oheň, stvořil vítr a zařídil příliv a odliv. Způsobil potopu, při níž zahynuli lidé, ale následně stvořil novou generaci lidí z listů – pro lidi musejí umírat, stejně jako listy stromů na podzim (s. 115–119 a 168–169).

V průběhu času bylo Šibalovi připisáno mnoho nových dobrodružství, která s ním původně neměla nic společného. Pokud bychom z těchto „smíšených“ mýtů vyškrtali všechny stvořitelství a nové prvky, budou se velmi podobat mýtu winnebažskému, který je představitelem prastarého kulturního vlastnictvím všech severoamerických Indiánů. Významem a smyslem této původní dějové linie je ztělesnění nejasných vzpomínek na archaickou a prvopočáteční minulost, kde ještě neexistovaly přesně určitelné hranice mezi tím božským a posvátným a tím ne-božským a ne-posvátným. Šibal nepatří ani do světa lidí ani do světa bohů a to je důvod, proč je tak obtížně zařaditelný. Reprezentuje nerozlišenou a mlhavou praminulost, ale také nediferencovanou a nepojmenovatelnou přítomnost v každém člověku. „*Co se děje jemu, děje se i nám*“ (s. 179).

Lidé vždy interpretovali Šibala a jeho konání dvěma způsoby. Radin nám přibližuje postoje Winnebagů k postavě Šibala zkoumané mezi lety 1908–1918. Na jedné straně byl Šibal přijímán jakožto ten, kdo dal zemi její současný tvar a kdo je proto pozitivní silou – stavitelem, nikoliv ničitelem. Protože se však jedná o postavu náležející do mnohem staršího světa, lidé ho pořádně nepochopili, smějí se mu a špatně si vykládají jeho skutky. Oproti tomu, členové novějšího peyotlového náboženství na Šibala pohlížejí jako na zlou, nemorální bytost. I tento postoj však má své kořeny dávno před vznikem peyotlového náboženství (s. 157–158).

Cyklus mýtů o Wakdjunkagovi (a především některé jeho příhody) je, dle Radina, možno chápat rovněž jako satiru na člověka a Winnebažskou společnost. Je to výsměch lidské hlouposti, slabostem lidského charakteru a prostřednictvím porušení tabu, zesměšňování a kritiky některých zvyků a nařízení, protest proti mnoha často scestným závazkům winnebažského společenského řádu, náboženství a rituálů (s. 162).

Kniha je doplněna o studii Karla Kerényiho o paralelách postavy Šibala v řecké mytologii. Kerényi zkoumá původ a okolnosti vzniku šibalských mýtů, přičemž nezáleží na tom, zda je postava Šibala člověkem či zvířetem. Dle Kerényiho, tento druh mytologie existoval vždy, i když nemůžeme přesně určit místo a čas jeho vzniku (s. 183). Kerényi říká, že neobjevil ve winnebažských mýtech žádný „vnitřní vývoj“ hrdiny. Šibal je zosobněním neuspořádanosti a odporu k jakémukoliv řádu, je nepřitelem hranic. Jeho funkce v archaické společnosti (či spíše funkci jeho mytologie) je dodat chaos do řádu, a tak vytvořit celek. Vyjádřit možné v rámci přesně stanovených hranic toho, co je povolené, a prožívat to, co není přípustné (s. 192). Rysy Šibalovy povahy (jeho hloupost a mazanost) můžeme nalézt v postavě Prométhea, jehož lstivost vůči Diovi se změní v hlupáctví, které je ztělesněno jeho bratrem Epimétheem. Prométheus je však především ztělesněním kulturního hrdiny (s. 188). Hlavní Šibal řecké mytologie – Hermes – rovněž sdílí některé rysy s Wakdjunkagou, je však Šibalem božským, kdežto Šibal winnebažských mýtů božskou podstatu nemá.

Poslední část knihy tvoří psychologický rozbor postavy Šibala od Carla Gustava Junga. Pro postavu Šibala, stejně jako pro všechny ostatní mytologické postavy, platí, že korespondují s vnitřními psychickými prožitky a původně se z nich vynořily. Motiv Šibala lze najít například v postavách Merkura, ale i u pohádkových postav, jako jsou Tom Paleček či Hloupý Honza, stejně jako u šamanů a medicinmanů (s. 199–200). Roli Šibala demonstrovaly rovněž četné středověké svátky plné nevázaného veselí, v nichž se projevovaly starší úroveň vědomí, stejně jako při karnevalech či určitých typech divadelních her. Dle Junga se jedná o „*psychogém*“ – o extrémně starobyloú archetypickou psychickou strukturu, která je věrnou kopií absolutně nediferencovaného lidského vědomí blížícímu se zvířecí úrovni (s. 204). Kolektivní personifikace, jako je Šibal, je produktem totality jedinců a je přijata jedincem jako něco známého. Šibalský motiv se objevuje i v moderním člověku – kdykoliv, kdy člověk cítí, že je vydán na milost mrzutým nehodám, které mu zhatí jeho vůli či konání se zjevně zlomyslným závěrem. Tuto součást osobnosti, antagonisticky konfrontující její vědomé části, nazývá Jung „*stínem*“. Projevuje se právě při oněch karnevalech a svátcích. „*Radinův šibalský cyklus zachovává tento stín v jeho nedotčené mytologické formě a tudíž ukazuje zpět na velmi raný stav vědomí, který existoval ještě před vznikem mýtů, kdy Indián ještě tápal v podobných mentálních temnotách. [...] Šibal je bohem, člověkem i zvířetem zároveň. Je jak nadčlověkem, tak i podčlověkem, šelmovskou i božskou bytostí, jejíž hlavní a nejvíce alarmující charakteristikou je její nevědomost*“ (s. 207). Je to kolektivní stínová postava, prototyp všech nižších charakterových rysů lidí (s. 214).

Velký přínos Radinovy knihy bezesporu spočívá jak v detailním podání a zpřístupnění šibalských mýtů severoamerických Indiánů odborníkům i širší veřejnosti, tak v jejich podrobném rozboru a přiblížení širších souvislostí. Velmi zajímavý a přínosný je rovněž psychologický rozbor postavy Šibala od Carla Gustava Junga a její srovnání s postavami mytologie řecké od Karla Kerényiho. Motiv Šibala se však zdá být poměrně univerzálním motivem světové mytologie a můžeme ho najít také u mnoha jiných kultur. Nahlédneme-li například do mytologie germánské, nalezneme zde velmi rozpornou postavu Lokiho, který se (ač původem obr a nepřítel bohů) stává adoptivním synem Ódina a tedy jedním z bohů. Čas od času sice úmyslně či neúmyslně napomůže dobré věci a zájmům bohů, v převážné většině případů je však zlomyslným Šibalem, záladným pokušitelem, který mezi bohy vnáší svár a narušuje tak řád jejich světa. Rovněž jeho tři potomci (vlk Fenri, had Midgardsorm [Jörmungand] a bohyně smrti Hel) se stávají největšími nepřáteli bohů a jejich světa. V konečné bitvě germánské mytologie (*ragnaröku*) již Loki opět stojí na straně nepřátel bohů a tedy na straně chaosu. Podobnost mezi Lokim a winnebažským Wakdjunkagou nalézáme také v jejich nestálé fyzické a především genderové podobě. Ačkoliv se jedná o muže, oba se, na určitý úsek svého života, stávají ženou (v případě Lokiho klisnou) a následně porodí dítě/koně Sleipniho. Šibalové ostatních mytologických tradic však často nebývají takto zlomyslnými tvory již ze své podstaty, ale spíše těmi, kdo porušují pravidla bohů či přírody bez zlého úmyslu a jejich jednání má nakonec pozitivní efekt. Rovněž propojení Šibala a kulturního hrdiny můžeme v různých mytologických tradicích najít poměrně často. Například polynéský polobůh Maui je především kulturním hrdinou, má však také určité šibalské rysy. Přestože je Maui rozpustilý, není zlý jako Loki a jeho činy také nekončí tak tragicky. Jeho škodolibé kousky se podobají spíše činům řeckého Herma (římského Merkura) a obvykle ústí do něčeho, co lidem nakonec prospěje. Také v postavě japonského boha Susanooa, můžeme vidět spojení Šibala a kulturního hrdiny. Susanoo rozdmýchává v nebi všemožné sváry, čímž opět ohrožuje řád bohů a především své sestře, sluneční bohyni Amaterasu, provádí četné zlomyslné kousky, za něž je později vyhnán do podsvětí. I on však má své pozitivní stránky – je ochráncem polních prací a později nesporným kulturním hrdinou. Mnoho šibalských rysů můžeme rovněž najít v postavách šašků (například německý Enšpígl), stejně jako ve zvířatech (v Evropě nejčastěji liška) a dalších bytostech četných pohádek i moderní literatury. Radinova unikátní studie indiánské mytologie a nastolení tématu Šibala je bezesporu významným přínosem (nejen) pro českou knižní produkci, kde plnohodnotně zaplnila mezeru v literatuře věnující se mytologii, a lze ji plně doporučit každému, komu je toto téma blízké.